

I. Н. Дудар
Л. В. Кучеренко

ПЕРЕДУМОВИ ЗМІН ТЕРИТОРІАЛЬНО ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Вінницький національний технічний університет

Параметри та структура територіальної організації України зазнають змін, спричинених війною. Формуються нові передумови територіально-просторової організації регіонів України. У дослідженні поставлено за мету розроблення методологічного підходу до систематизації типу регіону. Формування регіонів визначається комплексом фізико - географічних, соціально-економічних, військово - політичних, культурно-релігійних ознак та характеристик. Відомі приклади різкого та кардинального зламу військово-політичної ситуації, і повільного цивілізаційно-еволюційного формування нових регіональних утворень. На даному етапі постають завдання містобудівного аналізу трендів та тенденцій змін регіональної структури. Аналізуються передумови змін територіальної просторової організації регіонів України, охоплених війною.

Головні параметри формування регіону визначаються в процесі систематизації типологічних ознак. Головні чинники та закономірності регіонального розвитку, тенденції щодо зміни форми та функції об'єкту дослідження, прогноз зміни структури регіону виконується з використанням системного аналізу. Проведено аналіз головних ознак / імперативів, що формують «базис» регіоналізму. Ознаки та властивості територіальної системи відповідної типології визначаються функцією, автономністю побудови територіальної системи, стійкістю системи.

Визначено, що надобласний вплив, який формує новий регіон, забезпечує завдання державної безпеки, дотримання функції кордону, функції військово-політичного обмеження. Програмна стратегія його розвитку повинна забезпечувати методологічні передумови реалізації основних функцій та завдань.

Узагальнена систематизація типу регіонів в сучасних умовах дає підстави визначити регіон, що охоплює території декількох областей, кордони якого визначають межі особливого режиму. Визначеною межею є державний кордон України, глибина регіону зумовлена розміром зони особливого режиму, плечем впливу безпекових факторів полоси розмежування. Контури прикордонного регіону визначаються на рівні рішень центральних органів влади.

***Ключові слова:** регіон, регіональне планування, типологія регіонів, містобудівна діяльність, містобудівна функція, територіальна громада, просторова організація, планування території.*

Вступ

Регіональна політика тісно пов'язана з розвитком та удосконаленням територіальної інженерно – планувальної структури. Формування єдиного європейського простору – політичного, економічного, митного союзу частково змінює політичну карту на схему регіональних утворень. Феодальні маєтки змінили системи урбанізованих поселень, місцями позбавлених національних кордонів. У багатопланових завданнях регіональної політики містобудування отримує свою важливу частку. Це цілі та завдання сталого розвитку, досягнення балансу розвитку різних територій, усунення нерівномірностей та відставання по основних показниках якості життя населення. Економічні, соціальні, політичні аспекти розвитку та формування регіонів є предметом масштабного наукового аналізу [1-3]. Україна наразі стала територією війни, яка зламала усі механізми та алгоритми еволюційного розвитку. Параметри та структура територіальної організації країни зазнають змін. Формуються нові передумови територіально – просторової організації регіонів України.

Метою роботи є розроблення методологічного підходу до систематизації типу регіону.

Результати дослідження

Поняття та категорія «регіон» використовується та вживається в різноманітному контексті. Змістовне поняття залежить від наукової галузі, спрямованості дослідження, його мети та завдань, суб'єктності дослідника. У більшості випадків регіон виступає у якості відокремленого самостійного комплексного об'єкту. Традиційний підхід розглядає регіон як певне територіальне утворення, кордони якого відносно стабільні та фіксовані. Наслідком такої наукової думки є фіксація факту розподілу світу на регіони та регіональні утворення. Певною мірою ця точка зору слухна коли мова йде про географічний підхід та цивілізаційний підхід. Конфігурація регіону визначається комплексом фізико-географічних, соціально-економічних, військово-політичних, культурно-релігійних ознак та характеристик. Історія розвитку знає приклади різкого та кардинального зламу військово-політичної ситуації, коли зникають або утворюються певні регіональні структури, контури яких визначались кордонами. Є приклади повільного цивілізаційно – еволюційного формування нових регіональних утворень, де у якості домінуючого чинника виступають соціально-економічні фактори.

Постмодерністський підхід у поняття «регіон» вкладає штучне уявлення дослідника залежно від завдань дослідження. Ключовими елементами виступають ідентифікація і самоідентифікація народів, що населяють регіон. У більшості випадків така класифікація має більше соціокультурний характер та визначає непринципові відмінності окремих регіонів. В Україні існував та існує частково жартівливий поділ на «східняків» та «западонців». Як відомо, в певних умовах виникла теза «схід та захід разом» - котра навпаки напрацьовувала об'єднання соціокультурних регіонів у єдину національну, соборну країну. Війні конвенційній передували тривалий час війни прихованої, гібридної, спрямованої на політико – ідеологічний розкол країни. За прямої силової підтримки виникли два квазірегіони - т.з. «днр» та «лнр». Науковий системний аналіз мав би визначити іманентні ознаки цих «регіонів» тобто мову, культуру, народну кухню, економічний устрій, адміністративну систему, політичну систему тощо. Адже ці утворення певний період мали кордон, таможню та окремі системи оподаткування між собою. Але по факту маємо 8% території України визначним чинником на котрій є безлад. Цей стан не є стабільним, отже наслідки регіональних змін будуть значними. На даному етапі постають завдання містобудівного аналізу трендів та тенденцій змін регіональної структури. За умов незакінченої війни та її результату, виникає потреба визначення передумов змін територіальної просторової організації регіонів України, охоплених війною.

Об'єкт дослідження систематизується, визначаються його типологічні ознаки. Визначаються головні параметри формування певного регіону. Це може бути регіональна система безпеки, торгівельно-економічне співробітництво, культурно-історичні зв'язки наприклад. При такому підході конфігурація регіону може змінюватись. Межі регіонів можуть виходити за контури кордонів різних типів, що їх встановлюють. Створюється об'єкт аналітичного вивчення. Разом з тим існує небезпека не врахувати реальні відмінності, що швидко за історичними мірками, виникають на окремих територіальних утвореннях. Наприклад – Карабах, котрий після 30 років існування позбавлений вірменського населення більше ніж як на 99%. Регіон, котрий географічно має важливе транзитне значення, становить гостру військово-політичну проблему, починає формуватися як суб'єкт за принципово нових умов. Певно, держава має розробляти концепцію регіонального розвитку Карабаху.

Розвиток інформаційної епохи формує умови, в яких регіони дедалі більше стають суб'єктами економічних відносин, економічної співпраці. Регіон може виступати у форматі цілісного об'єкту, територіально, економічно, політично та ресурсно. Проте у структурі окремої країни за винятком автономії, що наближається до максимальної, регіон має часткову економічну цілісність та відокремленість. Ця двоїста природа визначається не дихотомією, а системою зв'язків регіон – центр. Така структура регіону та характер зв'язків визначає особливості регіонального управління, особливості та тип відносин центр-регіон. В першу чергу це стосується аналізу політичного, економічного, соціального стану. З часом формування домінуючих функцій призводить до трансформації форми, або розвитку містобудівної системи розселення [3]. Тобто вирішуються вже завдання містобудівного розвитку регіону. Вирази публіцистів в цьому сенсі не завжди є недоречними. Політичні т.з. клани київський, дніпропетровський, донецький, галицький наочно уособлюють політичне розмежування регіональних еліт.

Системний підхід до аналізу проблем, мети та завдань регіонального розвитку виступає базовим. Він дозволяє моделювати тенденції та зміни форми та функцій об'єкту дослідження, виявляти головні чинники та закономірності його розвитку, прогнозувати тренди та зміни структури об'єкту, впливати на його зміни у прогнозованому напрямку. Регіональна система розглядається як група елементів, об'єднаних між собою за принципами цілісності, єдності. Між елементами сформовано зв'язки, кожен елемент зберігає неподільну структуру, зовнішня взаємодія відбувається як єдиної системи. Еволюційні зміни системи не змінюють її стану, якщо зберігається відповідність її окремих елементів. Ознаки та властивості територіальної системи відповідної типології визначаються 1 - наявністю характерної функції або цілі, що притаманна саме цій системі: 2 – автономністю побудови територіальної системи котра компенсує функції, яких не вистачає, за рахунок більшої внутрішньої впорядкованості: 3 – стійкість системи, збереження або розвиток структури таким чином, щоб забезпечити реалізацію генералізованої функції. [3].

Для України прикордонний регіон спирається на адміністративно - територіальний розподіл, для якого повною мірою доречно застосовувати наведені вище теоретичні аспекти аналізу. [3]. Надобласний вплив, що остаточно формує регіон, забезпечує завдання державної безпеки, дотримання функції кордону, функції військово – політичного обмеження.

Перелік видів регіонів за формами їх утворення наведено у [4,5]. Як можна зробити висновок – ця класифікація стосується усталених форм з відносно визначеною базою. Для утворень, що формуються в умовах різних змін під дією зовнішніх чинників доцільно вводити нові типологічні визначення. Узагальнений перелік містить:

1) Регіон як найвища адміністративно-територіальна одиниця державного устрою, що має певний рівень самостійності та юридичної незалежності, виборну раду та власний бюджет.

2) Регіон як порівняно відокремлена управлінська система, яка в межах відносин між суб'єктами державної влади наділена відповідною компетенцією. Для областей та районів, на території котрих тривалий час (понад 5 років) не працюють органи місцевого самоврядування формується окрема управлінська система, запроваджена центральною владою, котра визначає завдання та межі компетенції на період функціонування.

3) Регіон як область військово політичного простору, що відрізняється особливою військово політичною організацією або (та) наявністю особливого політичного інтересу, регіон як територіальна основа організації органів публічної влади.

4) Регіон як територіально-спеціалізована, адміністративно визначена складова економіки країни, яка характеризується єдністю та цілісністю відтворюваних процесів і управління.

5) Регіон як частина території країни з певними відмінностями природно-кліматичних умов життєдіяльності, історії, етнічного складу населення, мови, культури, релігії та інших факторів, що в процесі взаємодії набувають інтегрованого, системного характеру і відображають своєрідність даної території.

6) Регіон як територіально-просторова одиниця.

7) Регіон як соціально-територіальна спільнота, що характеризується локалізацією єдиних суспільних відносин, соціальною єдністю людей, наявними механізмами відтворення, груповою ідентичністю, правовими нормами та нормами поведінки [5].

Кожний вид регіону має свої чинники що визначають тип та контури регіону, визначені ознаки /імперативи (детермінанти) – «іманентні ознаки, за допомогою яких здійснюється опис досліджуваного феномена – регіону. До них відносяться: 1) територія; 2) економічна система даної території; 3) частина цілісної соціальної та адміністративної системи; 4) соціально економічна система; 5) соціально-політична система; 6) ринок; 7) квазідержавна; 8) квазікорпорація, економічний агент та суб'єкт конкурентної взаємодії; 9) соціально-етнічна система» [5]. Для сучасних умов України цей список має бути доповнений іманентною ознакою прикордонного стану. Для прикордонного регіону саме фактор кордону стає імперативним, та таким, що впливає на формування упорядкованої структури регіону. Ці ознаки/імперативи формують «базис» регіоналізму, на основі якого, під впливом широкого кола чинників утворюється форма, яка, у свою чергу, становить предмет містобудівного аналізу у завданнях містобудівного розвитку регіону. Для сходу України виникає ситуація, коли до усталених ознак регіонального формування додається кордон, або полоса кордону. Одним з чинників є той аспект, що на сході кордон перетинає високоурбанізовані території. Важливою відмінністю є той факт, що північний кордон Луцької, Рівненської, Житомирської, частково Чернігівської областей не викликає значних ускладнень стосовно його облаштування.

Територіальні системи розселення характеризуються компактністю та взаємо поєднанням. Компактність полягає у близькості територіальних елементів системи. Взаємопов'язаність визначається сумісною територією, що може поєднувати різні природні, екологічні, економічні, соціальні елементи. Урбанізоване середовище повільно перетворює територіальний ареал під свої потреби. Протилежний приклад – дикі гуси, котрі виводять пташенят за полярним колом, а зимують у Африці. Міграційні процеси для них визначають спосіб існування, без можливості впливати на природні процеси. Методологічний підхід до систематизації типу регіону узагальнено зокрема [4]. Алгоритм передбачає наступні послідовні етапи:

- 1) виокремлення елементів системи;
- 2) виявлення зв'язків між елементами системи;
- 3) визначення кордонів системи;
- 4) ставлення до відносин з іншими системами того ж ієрархічного рівня;
- 5) визначення місця в системі більш високого рангу;
- 6) встановлення внутрішньої структури системи [4].

Системний підхід при аналізі груп регіонів дозволяє визначити їх ієрархічну структуру та вирішувати завдання удосконалення територіально – планувальної системи.

Системний підхід виокремлює ознаки та контури регіонів характерного типу. До них відносяться політичні, економічні, географічні та соціальні регіони. В Україні також формуються прикордонні регіони різного рівня ієрархії. Вже очевидно помилкою було вважати кордон з Кримом зоною надання адміністративних послуг – в умовах 21-22 р.р. Перегляд концепції та формування глухого зачиненого кордону призвели б до значно менших втрат та наслідків для України у 2022р. Тобто в регіональних дослідженнях постають завдання розробки (на прикладі ієрархічно побудованих регіонів) системи регіонів кожного типу – політичних, економічних, соціальних, прикордонних. Враховуючи наведене вище етапи аналізу виглядають наступним чином:

1) виокремлення елементів системи. У якості первинного елемента доцільно прийняти район, селищну громаду, у її територіальних межах. Суб'єктом управління виступає місцева військово-цивільна адміністрація. Одним з критеріїв віднесення територіальної одиниці до прикордонної може бути відсутність місцевих органів самоуправління. Так, як це було зроблено для міст Лисичанськ, Северодонецьк, Рубіжне тощо. (за критерієм їх однорідності, загальних властивостей тощо);

2) виявлення зв'язків між елементами системи. Системо утворюючими зв'язками виступає ієрархічна побудова адміністративного підпорядкування адміністративно територіальних одиниць. Доповнюючими зв'язками виступають центри та напрями тяжіння, що визначаються опорним каркасом шляхів сполучення регіону. Тобто основні транспортні маршрути, економічні зв'язки. (істотних, у тому числі системо утворюючих, і неістотних зв'язків, їх спів підпорядкованості);

3) визначення кордонів системи. кордони регіону визначає військово – політична дихотомія. На умовному сході кордон формує лінія розмежування, а у перспективі – полоса державного кордону. У напрямку умовного центру кордон формують адміністративні межі територіальних громад. Надрайонний рівень утворюють межі особливого режиму (контролю) що фіксувалися мережею підсиленого контролю. Як це було на території Луганської та Донецької областей до 2022 року. – мережею блок постів (на підставі спільності елементів, компактності їх розташування, істотності системо утворюючих зв'язків);

4) ставлення до відносин з іншими системами того ж ієрархічного рівня. Регіони виступали у якості самостійного суб'єкта адміністративного устрою України. Значна частина установ та закладів була виведена у центральні регіони України, проте з фіксацією тимчасового характеру такого рішення. (заклади вищої освіти, адміністративні установи допомоги переселенцям). Формується цивільна міграція у напрямку центральних регіонів, та військова компонента спрямована у напрямку лінії зіткнення. (Досліджуються двосторонні зв'язки: як з точки зору зумовленості даної системи зовнішніми факторами, так і з позицій впливу досліджуваної системи на інші утворення);

5) визначення місця в системі більш високого рангу. Для регіону збільшується роль держави, центральних органів влади у переважній більшості питань його функціонування. Це стосується адміністративної підпорядкованості, фінансування, визначення пріоритетів розбудови системо утворюючих об'єктів;

6) встановлення внутрішньої структури системи. Внутрішня структура регіону на цьому етапі характеризується залежністю від зовнішніх умов – в першу чергу військової ситуації. Відповідно цей вплив унеможливорює формування сталих структур з реалізацією функціонування регіону у звичайному законодавчому полі України мирного часу. Більшість рішень мають директивний характер. Зміна містобудівної форми та функцій мають характер реактивного реагування. Про програмну реалізацію стратегії розвитку територій мова не ведеться. Ілюстрацією слугує проблематика визначення обласного центру областей сходу України. Луганськ та Донецьк – обласні міста окуповані, зваженого рішення по визначенню обласного центру не існує. Варіантом вирішення завдань встановлення внутрішньої структури прикордонного регіону є домінування функції. Забезпечення виконання основних функцій з поступовим формуванням базових елементів містобудівної системи та відновленням її сталого розвитку. (виявлення функціональної структури і підсистем більш низького рангу) [4].

Таким чином, узагальнена систематизація типу регіонів в сучасних умовах дає підстави визначити регіон, що охоплює території декількох областей, кордони якого визначають межі особливого режиму. Визначеною межею є державний кордон України, глибина регіону зумовлена розміром зони особливого режиму, плечем впливу безпекових факторів полоси розмежування. Контури прикордонного регіону визначаються на рівні рішень центральних органів влади.

Висновки

Головні параметри формування регіону визначаються в процесі систематизації типологічних ознак. Головні чинники та закономірності регіонального розвитку, тенденції щодо зміни форми та функції об'єкту дослідження, прогноз зміни структури регіону виконується з використанням системного аналізу. Проведено аналіз головних ознак / імперативів, що формують «базис» регіоналізму. Визначено, що для сходу України до усталених регіональних ознак додається полоса кордону. Аналіз системи регіону прикордонного типу визначає його залежність від зовнішніх умов. На сучасному етапі більшість містобудівних рішень має реактивний характер реагування на зовнішні виклики. Програмна стратегія розвитку регіонів повинна забезпечувати методологічні передумови реалізації основних функцій та завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія та сучасність : Збірник / В. А. Яцюк [та ін.] ; ред. В. Г. Яцуба. – Київ : Секретаріат Каб. Міністрів України, 2002. – 269 с.
2. Долішній М. І. Актуальні проблеми формування регіональної політики в Україні / М. І. Долішній // Науково-практичний журнал «Регіональна економіка». – 1999. – № 3. – С. 718–721.

3. Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України / За ред. С. Максименко. Інститут Схід–Захід. – К.: Логос, 2000. – 169 с.
4. Семко В.Л., Баєва Ю.Є. Визначення категорії «регіон» у сучасному науковому дискурсі: аналіз основних підходів / Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура: п'ята міжнар. наук. конф., 22 листоп. 2019 р. : зб. наук. пр. : в 2-х ч./ М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т будівництва і архітектури, М-во розвитку громад та територій України. Вип. 5, Ч. 1
5. Буколова В. В. Регіон як комплексне соціально-економічне утворення // Економіка і регіон. № 5(66) – 2017 – ПолтНТУ. С. 41 – 47.

REFERENCES

1. Administratyvno-terytorial'nyj ustrij Ukrainy. Istorija ta suchasnist' : Zbirnyk / V. A. Jacjuk [ta in.] ; red. V. G. Jacuba. – Kyi'v : Sekretariat Kab. Ministriv Ukrainy, 2002. – 269 s.
2. Dolishnij M. I. Aktual'ni problemy formuvannja regional'noi' polityky v Ukraini / M. I. Dolishnij // Naukovo-praktychnyj zhurnal «Regional'na ekonomika». – 1999. – № 3. – S. 718–721.
3. Regional'na polityka v kraïnah Jevropy. Uroky dlja Ukrainy / Za red. S. Maksymenko. Instytut Shid–Zahid. – K.: Logos, 2000. – 169 s.
4. Semko V.L., Bajeva Ju.Є. Vyznachennja kategorii' «region» u suchasnomu naukovomu dyskursi: analiz osnovnyh pidhodiv / Regional'na polityka: polityko-pravovi zasady, urbanistyka, prostorove planuvannja, arhitektura: p'jata mizhnar. nauk. konf., 22 lystop. 2019 r. : zb. nauk. pr. : v 2-h ch./ M-vo osvity i nauky Ukrainy, Kyi'v. nac. un-t budivnyctva i arhitektury, M-vo rozvytku gromad ta terytorij Ukrainy. Vyp. 5, Ch. 1
5. Bukolova V. V. Region jak kompleksne social'no-ekonomichne utvorennja // Ekonomika i region. № 5(66) – 2017 – PoltNTU. S. 41 – 47.

Дудар Ігор Нікіфорович - д.т.н., професор кафедри будівництва, міського господарства та архітектури, Вінницький національний технічний університет, e-mail:

Кучеренко Лілія Василівна – к.т.н., доцент, доцент кафедри будівництва, міського господарства та архітектури Вінницького національного технічного університету. E-mail: liliya13liliya13@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-0348-3610

**Dydar I.
L. Kucherenko**

PREREQUISITES FOR CHANGES IN THE TERRITORIAL AND SPATIAL ORGANIZATION OF THE REGIONS OF UKRAINE

Vinnytsia National Technical University

The parameters and structure of the territorial organization of Ukraine are undergoing changes caused by the war. New prerequisites for the territorial and spatial organization of the regions of Ukraine are being formed. The research aims to develop a methodological approach to the systematization of the type of region. The formation of regions is determined by a complex of physical - geographical, socio-economic, military - political, cultural and religious features and characteristics. There are well-known examples of a sharp and radical breakdown of the military-political situation and the slow civilizational and evolutionary formation of new regional entities. At this stage, the tasks of urban planning analysis of trends and tendencies of changes in the regional structure appear. The prerequisites for changes in the territorial spatial organization of the war-torn regions of Ukraine are analyzed.

The main parameters of the formation of the region are determined in the process of systematization of typological features. The main factors and regularities of regional development, trends in changing the form and function of the object of study, the forecast of changes in the structure of the region are carried out using systemic analysis. An analysis of the main features/imperatives forming the "basis" of regionalism has been carried out. The features and properties of the territorial system of the corresponding typology are determined by the function, autonomy of the territorial system construction, and the stability of the system.

It was determined that the extra-regional influence that forms the new region provides the task of state security, compliance with the function of the border, and the function of military-political limitation. The program strategy of its development should provide methodological prerequisites for the implementation of the main functions and tasks.

The generalized systematization of the type of regions in modern conditions provides grounds for defining a region covering the territories of several regions, the borders of which determine the limits of a special regime. The defined border is the state border of Ukraine, the depth of the region is determined by the size of the special regime zone, the influence of the security factors of the demarcation line. Contours of the border region are determined at the level of decisions of central authorities.

Keywords: region, regional planning, typology of regions, urban planning activity, urban planning function, territorial community, spatial organization, territory planning.

Dydar Igor – Doctor of Technical Sciences, Professor of the Department of Construction, Urban Economy and of architecture, Vinnytsia National Technical University.

Lily Kucherenko – PhD, Associate professor of the Department of Building, Urban and Architecture of the Vinnytsia National Technical University. E-mail: liliya13liliya13@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-0348-3610.